

84
84
5-74

ՅԱԻԵԼՈՒԱՇ «ԼՈՒՄԱՅ» ԱՄՍԱԳՐԻ

ՔՐԵՏԵՐԻ ՄԻՍԹՐԱԼ

Մ Ի Ր Է Յ Օ

Փրոֆանսական խորհուած

Քննական ուսումնասիրութեամբ մը

Թարգմանեց

ԱՐՇԱԿ ԶՕԳԱՆԵԱՆ

2003

ԹԻՖԼԻՍ — 1906
Տպարան Գոթաթեկաձէ

2011

84
5-74

ch 7

ՔՆՆԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Дозволено цензурою, Тифлисъ, 28-го сентября 1905 г.

ՓՐԵՏՆԵՐԻ ՄԻՍԹՐԱԼ

Ա.

Նոպելեան գրական մրցանակը—100,000 ֆրանք—անցեալ տարի յատկացուեցաւ Ֆրետերի Միսթրալին: Սթորնովի Ակադեմիային այդ որոշումը ամենէն արդար և նպատակայարմար որոշումներէն մին էր որ երբեք տրուած ըլլան նամանորինակ պարագաներու մէջ: Միսթրալ նոր ժամանակներու մեծագոյն բանաստեղծներէն մէկն է և միանգամայն հրշակապ գործիչ մը:

Մեր մէջ, Միսթրալի գործն ու նոյն իսկ անունը գրեթէ բոլորովին անծանօթ են. և սակայն այդ գործը մեզի համար կրկնապէս շահեկան է և մենէ մասնաւորապէս սիրուելու արժանի, որովհետեւ Միսթրալ իր գործով և իր կեանքով ամենէն մեծ գոյք կուտայ ազնիւ և ուշիմ ցեղասիրութեան: Այն հզօր ու մաքուր հանճարովը որով բնութիւնը զինքն օժտած էր, Միսթրալ կրնար՝ եթէ Ֆրանսերէն լեզուով ուզէր արտայայտել իր ներշնչումները՝ Ֆրանսական գրականութեան մէջ գրաւել ամենէն կարևոր տեղերէն մին, Հիւլօներուն, Լամարթիններուն կարգին վրայ. Փրովանսի զաւակ, ան նախընտրեց իր փոքրիկ հայրենիքին լքուած, մոռցուած, աղաւաղուած բարբառը վերակենդանացնել, յղկել, գրական լեզուի մը բարձրութեան հասցնել և ստեղծել փրովանսական գրականութիւն մը որ, Ֆրանսական գրականութեան հետ ըով ըովի, մասնայատուկ շնորհով ու զօրութիւնով մը՝ ուրոյն գոյութիւն մ'ունենալու իրաւունքն ապացուցանէր: Եւ հասաւ իր նպատակին: Այսօր, կայ փրովանսական նոր գրականութիւն մը, ճոխ, թարմ, ինքնատիպ, և որ կը հաշուէ քանի մը հրաշակերտներ զոր աննիւրելի պիտի ըլլար անգիտանալ՝ Եւրոպայի ժամանակակից ընդհանուր գրականութեան ծանօթանալ ուզող մտաւորականի մը համար: Այդ հրաշակերտներէն մէկն է Միրթէյօն, Միսթրալի ամենէն հանրածանօթ քերթուածը, որուն հայերէն թարգմանութիւնը կուգամ ներկայացնել մեր հասարակութեան, Միս-

62678 աե
1374-Մ 9

թրալի բովանդակ գործին ինչպէս և փրովանսական վերածնութեան գեղեցիկ երևոյթին վրայ ուսումնասիրութեամբ մը:

Բ

Փրովանսը Հարաւային Ֆրանսայի այն մասն է որ կը կազմուի՝ այժմեան անուանակոչութեամբ Պուշ-տիւ-Ռոն, Վառ, Պաս-դ-Ալփ նահանգներէն և Վոքլիւզ և Ալփ-Մարիթիմ նահանգներու մէկ հատուածէն: Ազգաբնակութիւնը սկզբնապէս կազմուած էր Լիգուրիական և Կավարեան ցեղերէն: Կավարեանք կը գրաւէին Ռոնի, Տիւրանսի և Իգէրի մէջտեղ գտնուող երկիրները, Իպերո-Լիգուրիացիք՝ Պիրինեաններէն մինչև Ռոնը, ծովեզերեան մասը կը բռնէին, Կելտո-Լիգուրիացիք՝ Ռոնէն մինչև Ալպեանները, և բուն Լիգուրիացիք՝ Ալպեաններէն մինչև Ռոնը: «Յոյները, կ'ըսէ Միսթրալ, «Լիգիացի» կանուանէին այդ ժողովուրդները, ինչ որ՝ ըստ Հերմասի՝ կը նշանակէ դաշներգու (melodieux): Փեդրոսին մէջ, Պղատոն ըսել կուտայ Սոկրատին՝ «Եկէք, Մուսաներ, դուք զոր Լիգիա կ'անուանեն, թէ ձեր երգերուն նկարագրին համար, թէ Լիգիացուց՝ այդ այնքան երաժիշտ ժողովրդին՝ պատճառով»: Յետոյ, փիւնիկեցիք եկան վաճառականական զաղութիւնը հաստատեցին այդ երկրին ծովեզերեայ մասերուն մէջ, ու անոնցմէ յետոյ Յոյները (փոկացիք) Քրիստոսէ առաջ 600 թուին եկած և հիմնած են Մարսիլիան, և հաստատած են հոն հզօր զաղութ մը որ, հետգհետէ ստուարացած, տարածուած, ուժեղացած է և ստեղծած նաև՝ շրջակայքը՝ Անտիպոլիս (Անթիպ), Նիսէա (Նիս), փորթուս Հերբուլիս (Վիլֆրանշ) քաղաքները Միջերկրականի ափունքին վրայ ու ցամաքին ներսերն ալ բաւական հեռու տարածած է իր տիրապետութիւնը: Յոյն տարրը ամենէն ուժեղ բաժինը կազմած ըլլալ կը թուի փրովանսական ցեղին գոյացման մէջ: յունական նկարագիրը, ճաշակը, ոգին շատ ցայտուն կերպով կը զգացուին փրովանսացուց կենցաղավարութեան ու զեղեցկագիտութեան մէջ. փրովանսցի թէ հին և թէ նոր բանաստեղծները «յոյն» են աւելի ճոխ, որոշ ու բնական կերպով քան Ֆրանսացի բանաստեղծները. Միսթրալի ազգականութիւնը Հոմերներուն, Թէոկրիտներուն ու Լոնգոսներուն հետ՝ իր դասական խորին ու գորովոտ ուսումնասիրութեանց արդիւնք չէ լոկ, այլ մասնաւոր ցեղական ներքին ժառանգականութեան մը: Ինքն իսկ իր «Որփէոսի զաւակները» քերթուածին մէջ, զոր

գրած է Կրետէի 1867 ի ապստամբութեան առթիւ՝ կը հռչակէ իր ցեղին այդ գերազնիւ ծագումը:

«Շառաւիղներն ենք մենք անմահ Յունաստանին, Գու զաւակներդ ենք, Որփէոս, մարդ աստուածային»:

Մարսիլիոյ Յոյներն են որ Հռովմայեցիները իրենց օգնութեան կանչելով Լիգուրիացուց դէմ, անոնց ի Գաղղիա մուտքին սկզբնապատճառը եղան: Հռովմայեցիք եկան նախ 155-ին (Ք. Ա.), յաղթեցին Լիգուրիացուց և իրենց դաշնակից Մարսիլիացուց թողով զբաւուած երկիրները՝ հեռացան. ութսուն տարի յետոյ, երբ Մարսիլիացիք նորէն զանոնք կանչեցին, Հռովմայեցիք եկան դարձեալ, բայց այս անգամ մասամբ իրենց տիրապետութեան տակ պահեցին զբաւուած երկիրները՝ ու 20 թուին (Ք. Ա.) Փրովանսը Հռովմէական պետութեան մէկ նահանգը կազմեց՝ հիւպատոսի մը վարչութեան յանձնուած. և Provincia romana (Հռովմէական նահանգ) անուանակոչութեանէն է որ ձևացած է նոյն իսկ «փրովանս» անունը: Մինչև Գ. դարը Գալլո-Հռովմէական քաղաքակրթութիւնը տիրապետեց այդ երկրին մէջ: Բարբարոսաց շրջանին, Վիսիգոթները, Ոստրոգոթները և Փրանկները արշաւեցին Փրովանս, որ, երկախ արիւնհանդ պայքարներու մէջ բզբտուելէ յետոյ, 933-ի դաշնադրութեամբ՝ Արլի թագաւորութեան մաս կազմեց՝ այդ թագաւորութիւնը սակայն, խախուտ և պառակտուած մնաց միշտ. արքաները չկրցան միահեծան ու զերազօր իշխանութիւն մը տարածել եկեղեցական ու աշխարհական աւատապետներուն դէմ, որոնք անընդհատական կոիւի մէջ էին իրարու և արքային հետ: 1113-էն մինչև 1246, Պարսլոնի Պերանժէ քաթալան գերդաստանէն կոմսեր զբաւեցին Փրովանսի գահը: Այս շրջանին է որ պայթեցաւ Ֆրանսայի Հիւսիսին և Հարաւին միջև մեծ պայքարը, որ պիտի յանգէր Հարաւին ջախջախման: Պայքարին սկզբնապատճառն ու դրդիչը եղաւ Իննովկենտիոս Գ. պապը որ հարաւային Ֆրանսայի մէջ տիրող ներողամիտ, ազատասէր ոգիէն վրդոված և անոր շնորհիւ հոն տարածուած կարգ մը հերձուածներուն, մասնաւորապէս «քաթար» կոչուած ու Պաւլիկեանց սկզբունքներն յիշեցնող աղանդի մը դէմ մուլեգնած, հրաւէր կարդաց Հիւսիսի կաթոլիկ իշխաններուն և խաչակրութիւն մը յարոյց Հարաւին դէմ. Սիմոն տը Մոնֆոր Ֆրանսացի կոմսը, մոլեռանդ կաթոլիկ և արի զինուորական, որ արդէն Պաղեստին գացած հինգերորդ խաչակրութեան հետ և Սարակիստներուն դէմ մեծ բաշտութեամբ կուուած, խաչակրութեան գլուխն անցաւ, և յարձակեցաւ Լանկտոքի վրայ, և հակա-

ուակ ուժեղ դիմադրութեան թուլուզի կոմս Բեմոն է՝ ին, որուն օգնութեան հասան ուրիշ իշխաններ ալ, գրաւեց բոլոր կարեւոր քաղաքները և ի վերջոյ թուլուզն ալ. Սիմոն տը Մոնֆորի մահէն յետոյ, իր որդին՝ Ամորի՝ չկրցաւ նոյն ուժգնութեամբ շարունակել պայքարը, և իր հօրմէն ժառանգած իրաւունքները յանձնեց Փրանսայի թագաւորին Լուդովիկոս Ը. ին. այդ պահուն Բեմոն է, յաջողած էր վերստին տիրանալ կորսուած երկիրներուն. Լուդովիկոս Ը. այժմ ինքն իսկ ձեռք առաւ պայքարը և նորէն նուաճեց Հարաւը: Լուդովիկոս Թ. ի օրով, պատերազմը վերսկսաւ. վերջի վերջոյ Բեմոն է. և Լուդովիկոս Թ. Փարիզի մէջ կնքեցին հաշտութեան դաշինք մը, որով երկիրները բաժնեցին մէջերնին, Փրանսայի թագաւորը առիւծի բաժինը իւրացնելով, Ռեմոն իրեն պահելով քանի մը մասեր միայն, պայմանով սակայն որ իր մահէն յետոյ իր միակ աղջիկը պիտի ամուսնանար Լուդովիկոս Թ. ի եղբայրներէն մէկուն հետ, ինչ որ ամբողջ Լանկտոբրին Փրանսայի միացման նախապատրաստութիւնն էր:

1240 Էն 1247 Հարաւը նոր ճիգեր փորձեց Փրանսայի լուծը թոթովելու, և դարձեալ չարաչար ջախջախուեցաւ: Սէն Լուի թագաւորը տարբեր թաքթիք մը բռնեց, քաղցր ու բարեկամական վարժուք մը ցոյց տուաւ, այդ երկարատե պայքարէն քայքայուած հարաւցի ժողովրդին գոհացումներ, դիւրութիւններ շնորհեց, և այդպէսով սիրաշահելով զանոնք՝ վերջնապէս միացուց Փրանսական միապետութեան:

Փրովանսը մասամբ միայն հաղորդ էր եղած այդ պայքարներուն և այդ ջախջախումներուն: Բայց Սիմոն տը Մոնֆորի խաչակրութեան յաղթանակը՝ հիւսիսային Փրանսայի գերակշռութիւնը վերջնապէս հաստատած էր Հարաւին վրայ, որ, սնանկացած, քանդուած, արիւնքաւ եղած, ալ իր նախկին ուժն ու փայլը կորսնցուցած էր առյաւէտ: Փրովանս դեռ մէկ ու կէս դար անկախ մնաց, բայց խախուտ անկախութեամբ մը որ վերջապէս յանդեցաւ ձուլման:

1246-էն մինչև 1481 Փրովանսի վրայ թագաւորեց Անժու գերդաստանը որ, Փրովանսէն զատ՝ իր իշխանութեան տակ ունէր Անժուի և Մէնի կոմսութիւնները, և Նափոլին ու Սիկիլիան, թէպէտ այս վերջիններու վրայ իր տիրապետութիւնը գրեթէ անուանական էր: Փրանսայի մեծազօր թագաւոր Լուդովիկոս ԺԱ. ի օրով, Փրովանսը միացաւ Փրանսական թագաւորութեան: Կարոլոս Գ. Փրովանսի թագաւորը, իր մահէն առաջ (1481) հանդիսաւորապէս իրեն ժառանգորդ յայտարարեց՝

իբր թագաւոր Փրովանսի Լուդովիկոս ԺԱ. ը, պայմանով որ Փրովանսի և յարակից երկիրներուն ազատութիւնները, սովորութիւններն ու հիմնական օրէնքները պիտի պահպանուէին: Փրովանսի և շրջակայ երկիրներու իշխանները ժողով գումարելով էքսի մէջ՝ 1486-ին, գրեթէ միաձայնութեամբ որոշեցին Փրանսայի թագաւորին իշխանութիւնն ընդունիլ՝ նկատելով որ առանձին անկարող պիտի ըլլային զիրենք պաշտպանել թշնամիներու յարձակմանց դէմ, պայմանով սակայն որ Փրովանսը պիտի միանար և ոչ խառնուէր Փրանսային, ու Փրանսայի թագաւորը «Փրովանսի կոմս» տիտղոսը պիտի կրէր այդ երկիրն վերաբերեալ իր բոլոր պաշտօնական գրութեանց մէջ: Միայն Ավինյոն քաղաքը որ պապերու աթոռանիստ քաղաք էր եղած 1309էն 1377, և զոր 1348-ին Կղմէս Զ. պապը գնած էր Փրովանսի իշխաններէն, մնաց կալուած պապական՝ մինչև Ֆրանսական Մեծ յեղափոխութիւնը: Միացումէն յետոյ, Փրովանսի պատմութիւնը ուրիշ բան չէ բայց եթէ աստիճանական սահուն մը գէպի ձուլում:

Սկիզբները, քանի մը անգամ, այդ ձուլումին դէմ փրովանսցիք ընդվզումի փորձեր ըրին. Հենրիկոս Գ. բողոքական թագաւորին օրով, բողոքականութեան դէմ մարանչոյ համբաւաւոր Լիկը բաղմաթիւ և կրակոտ մասնակիցներ ունեցաւ Փրովանսի մէջ. այդ պայքարին աջակցելով, Փրովանսցի ազնուականութիւնը աւելի՛ այդ առթիւ՝ կորսուած անկախութիւնը վերագտնել կը նկրտէր քան պաշտպանել կաթոլիկութիւնը որ Հարաւային Փրանսայի մէջ շատ քիչ ունէր մոլեռանդ կուսակիցներ: Ռիչլիէօի օրով, որ կարգ մը կարևոր որոշումներ տուաւ Փրովանսի ֆրանսացումը փութացնող, ապստամբութիւն մը ծագեցաւ Փրովանսի մէջ, «Էսսքուվէուս»-ներու (բոժոժակիր) ապստամբութիւնը, զոր Գոնտէ եկաւ ջախջախեց 1630-31-ին: 1647-ին նոր և, աւելի ծանր ու երկայն ապստամբութիւն մը պայթեցաւ նորէն, առանց յանգելու Փրովանսցուց բաղձացած արդիւնքին:

1660-էն սկսեալ, դիմադրութեան շարժումը թուցաւ, ու վարչական կեդրոնացման սիստեմը զոր Փրանսայի թագաւորները կը ձգտէին հետզհետէ տարածել իրենց ձեռքին տակ գտնուող բոլոր երկիրներուն վրայ, Փրովանսի մէջ վերջնապէս արմատացաւ: Պաշտօնական գրութեանց մէջ՝ փրովանսերէնը նախ ֆրանսերէնին հետ հաւասարապէս կը գործածուէր. երբ Փրանսուա Ա. արգիլեց փրովանսերէնի գործածումը պաշտօնական գրութեանց մէջ, ան մնաց միայն իբր խօսակցութեան լեզու՝

ժողովրդին բերանը, հետզհետէ աղաւաղուելով. ազատ և անկախ երկրի ձև մը կը պահուէր դեռ. խորհրդարանը կը մնար և որոշ չափով ազդեցութիւն ունէր, համայնքներու ժողովները կը պաշտօնավարէին, գաւառական գործակալներ էին որ տուրքերը կը հաւաքէին և անոնց գործածութիւնը կորոշէին, ու ինքնակամ ձևով մըն էր որ Փրովանսը կը մասնակցէր Ֆրանսական թագաւորութեան սովորական ծախքերուն: Բայց հետզհետէ այդ ներքին վարչութեան քով հաստատուած Ֆրանսական վարչութիւն մը իր ազդեցութիւնն ու զօրութիւնը կը բազմապատկէր, առաջնութիւնը կը ստանար, Ֆրանսայի թագաւորին նշանակած պատգամաւոր—կառավարիչը, Փրովանսի հին կոմսերուն տեղը կը բռնէր. յետոյ, եկան թագաւորին կողմէ կարգուած գաւառապետները, որոնք քիչ քիչ իշխանութիւնը բոլորովին իրենց ձեռքն առին, ժողովները վարեցին, գատական մարմիններն ու թաղապետական վարչութիւնները իրենց հսկողութեան տակ դրին, նոր տուրքեր հաստատեցին, անոնց հաւաքումը իրենք իսկ կատարեցին, անոնց հասոյթին մեծագոյն մասը կեդրոնական գանձուն յատկացնելով և Փրովանսի տեղական պէտքերուն շատ փոքր մաս մը թողով:

Ֆրանսական յեղափոխութիւնը վերջին հարուածը տուաւ և մինչև այն ատեն պահպանուած անկախութեան «երևոյթներն» ալ ջնջեց: Օգոստոս 4-ի համբաւաւոր նիստին մէջ Փրովանսի պատգամաւորներն իրենք իսկ յայտնեցին թէ իրենց ժողովուրդը կը հրաժարէր իր մասնաւոր առանձնաշնորհումներէն. 1789 ի դեկտ. 29 ի հրովարտակը Փրովանսի վարչական ինքնուրոյն գոյութեանը վերջ դրաւ՝ զայն բաժնելով երեք Ֆրանսական «տեփարթման»ի, Պուշտիւ-Ռոն, Վառ, Պաս-դ-Ալփ:

Ինչպէս կը տեսնուի, Հարաւային Ֆրանսան երեք չէ ունեցած քաղաքականապէս՝ ամուր ու տարածուն զօրութիւն մը. բաժնուած բազմաթիւ հակառակորդ իշխանապետութիւններու, Ֆրանսայի Հարաւը, միշտ պառակտուած, չէ կրցած կազմել ուժեղ կորիզ մը՝ տեղական պետութեան մը կեդրոն դառնալու համար՝ հակառակ իր ժողովուրդներուն հերոսական քաջութեան, ընկճուած է՝ կեդրոնական ուժի մը պակասէն—ճիշտ ինչպէս մեր Հայաստանը: Քաղաքակրթական ոլորտին մէջ է որ Հարաւային Ֆրանսան ցոյց տուած է ինքնաբուխ մեծ և ազնիւ ուժ մը. Հիւսիսային Ֆրանսայէն շատ առաջ, այնտեղ ծաղկած է նուրբ ու վեհոգի բանաստեղծութիւն մը, և ազատական, ռամկավարական ոգի մը՝ յոյն—լատին քաղաքակրթութենէն

ուղղակի ժառանգուած. եթէ Հիւսիսի ուժեղ հակառակորդը զինքը Չախճախած ըլլար, անտարակուսելի է որ Փրովանսը պիտի շարունակէր իր քաղաքակրթական զարգացումը հետզհետէ աւելի փայլով, քաղաքականապէս ալ թիրեւս հասնէր զօրանալու, և տիրապետէր նոյն իսկ ամբողջ Ֆրանսայի մէջ: Միսթրալ, իր Քալէնտալին նօթերուն հետեւալ հատուածին մէջ սապէս կը բանաձևէ իր կարծիքն այս մասին.

«Թէպէտև խաչակրութիւնը՝ որուն գլուխը կը գտնուէր Սիմոն տը Մոնֆոր՝ երևութապէս միմիայն Հարաւի հերետիկոսներուն դէմ՝ և յետոյ Թուրուզի կոմսին դէմ՝ ուղղուած էր, Փրովանսի ազատ քաղաքները սքանչելապէս հասկցան որ այդ կրօնական պատրուակին տակ ցեղական ոսոխութիւն մը կը թաքչէր. և թէպէտ շատ խորապէս կաթուրիկ, խաչակիրներուն դէմ ելան յանդգնօրէն»:

«Պէտք է ըսել, արդէն, թէ ազգայնութեան այդ հասկացողութիւնը ինքնաբերաբար երևան եկաւ, այն բոլոր երկիրներուն մէջ ուր կը տիրէ «օք» ի լեզուն, Ալպեաններէն մինչև Կասթրոնի ծոցը և Լուարէն մինչև Էպրօն: Այդ ժողովուրդները, որ միշտ իրարու համակիր եղած էին՝ կլիմայի, բնազդներու, բարբերու, դաւանանքներու, օրէնսդրութեան և լեզուի նմանութեամբ, այդ թուականին պատրաստ էին Միացեալ գաւառներու Տէրութիւն մը կազմելու: Իրենց ազգայնութիւնը, թրուպատուներու երգերովը յայտնուած ու տարածուած, արագօրէն հասունցած էր տեղական ազատութեանց արևուն տակ: Որպէսզի այդ ցրուած ուժը ինք իր գիտակցութիւնը ստանար, առիթ մը միայն պէտք էր, պատերազմ մը ուր բոլորն ալ նոյն շահերով կապուած ըլլային: Այդ պատերազմը ծագեցաւ, բայց դժբախտ պարագաներու մէջ:

«Հիւսիսը, հոովմէական եկեղեցիին ձեռքովն իսկ զինուած, վայելելով աջակցութիւնն այդ ահագին զօրութեան որ՝ խաչակրութեանց մէջ՝ Եւրոպան Ասիոյ վրայ արձակած էր, իրեն իսպառ ունէր բրիտաննէական աշխարհին անհամար զանգուածները, և իրեն օգնական՝ մոլեռանդութեան բորբոքումը:

«Հարաւը, ամբողջութեամբ հերձուածող նկատուած՝ ինչ որ ճիշտ չէր, քարոզիչներով պաշարուած, Հաւատաքննութենէն աւերուած, կասկածելի դարձած իր բնական դաշնակիցներուն և պաշտպաններուն (ի միջի այլոց՝ Փրովանսի կոմսին), ճարպիկ ու կորովի պետի մը պակասելով՝ աւելի դիւցազնութիւն ցոյց տուաւ քան միաբանութիւն ու Չախճախուցաւ:

«Կերևայ թէ պէտք էր որ այդպէս ըլլար, որպէս զի հին

Պալլիան արդի Ֆրանսան դստնար: Միայն թէ, Հարաւցիք պիտի նախընտրէին որ ատիկա աւելի սիրալիր կերպով մը եղած ըլլար, և պիտի բաղձային որ ձուլուած դաշնակցական ռեժիմէ մը անդին անցած չըլլար: Մեծ դժբաղդութիւն մըն է միշտ, երբ՝ յանկարծակիի գալով, քաղաքակրթութիւնը կը ստիպուի տեղի տալ բարբարոսութեան, և «Ֆրանչիման» ներուն յաղթանակը յառաջդիմութեան ընթացքը երկու դար յետաձգեց, որովհետեւ, ինչ որ հպատակեցաւ, ոչ այնքան Հարաւն էր նիւթապէս, այլ Հարաւի ոգին: Ռեմոն է. թուրուզի վերջին կոմսը, իր երկիրները նորէն ձեռք անցուց, և 1229-ին զայն իր ազատ կամքովը յանձնեց Լուզովիկոս Թ.-ին: Փրովանսի թագաւորութիւն—կոմսութիւնը դեռ երկար ատեն տեւեց, և 1486-ին է որ մեր հայրենիքը ազատորէն ինքզինքը կցեց Ֆրանսային, ոչ թէ ինչպէս երկրորդական մը գլխատրի մը, այլ ինչպէս գլխատր մը գլխատրի մը: Բայց բնիկ հոյզը որ նոր, վայելչաձև, ասպետական բանաստեղծութեան մը մէջ փթթած էր, հարաւական յանգստութիւնը որ արդէն կազատագրէր մտածումն ու գիտութիւնը, քաղաքացիական (municipal) թռիչք որ մեր քաղաքները մէկ մէկ հանրապետութիւն էր ըրած, հանրային կեանքը՝ վերջապէս՝ որ մեծակոհակ կըշարժէր բոլոր ազգին մէջ, բարեկրթութեան, անկախութեան ու աննականութեան բոլոր այդ աղբիւրները ցամքած էին, աւանդ, ու դարերով պիտի մնային ցամքած:»

Փրովանսական լեզուն ու գրականութիւնը, այսպէս՝ շատ կանուխէն մշակուած ու զարգացած, Փրովանսի քաղաքական սահմաններէն աւելի հեռուն տարածուած են, մինչև Կասթրոներ և Քաթալոնիա, (ուր փրովանսերէն լեզուն մշտապէս հաստատուած է), ու նոյն իսկ՝ ատեն մը՝ հիւսիսային Իտալիա: Գրականութիւնը, սկսած՝ Թ. դարուն, և իր գերագոյն փայլին հասած ժի. դարուն, ժողովրդական նկարագիր չունի, այլ էականապէս ազնուապետական, որովհետեւ Արքունիքի գրականութիւն մը եղած է. «թրուպատուր»ները կերպէին ոչ թէ ժողովրդին համար, այլ փրովանսական արքունիքին, ազնուականներու գլխակներուն մեծ հանդէսներուն մէջ կերթային շողացնել հրմայքը իրենց քերթողական արուեստին, զոր կը կոչէին «գուարթ գիտութիւն» (gai sabe): Եւ արդէն նոյն իսկ ազնուականները, տոհմիկ կիները, մինչև անգամ իշխանապետները, խոնարհ դասակարգէ բանաստեղծները խրախուսելն ու տօնելը բաւական չհամարելով, իրենք ալ կը քերթէին. իրենց կեանքին ամենամեծ զարգն ու հաճոյքը՝ բանաստեղծական մրցանքներն

էին, որոնց կը մասնակցէին թէ արհեստական աշուղները և թէ սեպուհները, իշխանապետներն ու իշխանները, մրցանքներ որոնց նիւթը գրեթէ միշտ սէրն էր. հաստատուած էին նոյն իսկ «Միրոյ արքունիք»ներ, որոնց կը նախագահէին սիրոյ և բանաստեղծութեան արուեստին մէջ քաջահմուտ ճանչցուած տիկիներ. էսոնք, ունկնդրելէ յետոյ, սիրային հարցի մը վրայ մրցողաբար արտասանուած ու այլազան զգացումներ արտայայտող տաղերը, վճիռ կարձակէին՝ ու մրցանակը կը շնորհէին այն բանաստեղծին որ՝ ըստ իրենց՝ լաւագոյն լուծումը տուած էր սիրային հանելուկին:

Քիչ ունենալով ուրեմն տեղական, ժողովրդական մասնայատուկ դրոշմ, ընդհակառակն՝ նուրբ ու բարձր ընկերութեան մը համար և նոյն իսկ անոր մասնակցութեամբ յօրինուած ըլլալով, փրովանսական գրականութիւնը, ընդհանրական, մտային, և՛ հարկաւորաբար՝ արուեստական նկարագիր մը ստացած, հասկանալի էր և հրապուրիչ ու է ժողովրդի համար. և ատով է որ տարածուեցաւ՝ գրեթէ ամբողջ աւատական Եւրոպային մէջ, ու մասնաւորապէս Հիւսիսային Ֆրանսա, Գերմանիա և Իտալիա, և այդ երկիրներուն մէջ քնարերգութեան զարթումին առաջնորդ եղաւ:

Փրովանսական այդ հին գրականութեան ամենէն փայլուն մասը կը կազմէ քնարերգական բանաստեղծութիւնը, որ ծանօթ է poésies courtoises անունով, բառ մը որ «արքունիք» (cour) բառէն ածանցուած է և կը նշանակէ միանգամայն «արքունական», «բարեկիրթ» և «կնահաճոյ». այդ երգերը իրենց գլխատր նիւթ ունէին սէրը, բայց սէր մը՝ ոչ բնազդական պարզութեամբ զգացուած՝ ինչպէս ժողովրդական երգերու կամ զգայնական բանաստեղծներու մէջ, այլ ինչպէս զայն կ'ըմբռնէր յղկուած ու բարակցած, արիւնով ու հոգևով «աղնուական» ու «բարեկիրթ» ընկերութիւն մը:

Այդ սիրերգներուն մէջ տիրող ըմբռնումին հիմքը կը կազմէ կնոջ բարձրացումը՝ իբր միահեծան թագուհի՝ փառքի և զօրութեան զահու մը վրայ. սիրահարը պարտաւոր էր, էնոր շնորհներուն արժանանալու համար՝ էնոր հիացումը գրաւել գիւցազնական արարքներով, կամ տաղանդի, ազնուութեան արտասովոր ապացուցումներով. հոտ է ուրեմն որ հիմնուած է ինչ որ յետոյ ֆրանսական քաղաքակրթութեան փառքը պիտի կազմէր, ասպետական ոգին, նուրբ կնահաճութիւնը (galanterie), բարեկրթութիւնը—բոլորը արգիւնք կնոջ տրուած այդ բանաստեղծականօրէն գերադաս դիրքին և կնոջ հաճելի ըլլա-

լու եղանակին գերազնիւ ըմբռնման. փրովանսական ժողովրդին պարծանքը կարող է կազմել՝ բարոյական այդ վեհ ու նուրբ հոգեբանութեան առաջին տարրերն ստեղծած և կերպով մը նոր ժամանակներու ոգւոյն ու գեղեցկագիտութեան առաջին հիմնաքարը դրած ըլլալը: Այդ «քուրթու» բանաստեղծութեան մէջ ամենէն աւելի հոշակաւոր եղած են Կիրօ տը Պորնէյլ, որ «Թրուպատուրներու պետ» կոչուած է, Ռէմոն տը Միրավալ, Աոնօ տը Մարէօյլ, Փէյր Վիտալ, Պերթրան տը Պորն, Սորտէլ, Պերթրան տ' Ալամամոն, Ֆուլքէ, ևն:

Գաղափար մը տալու համար փրովանսական այդ հին բանաստեղծութեան վրայ, ստորև կը դնեմ թարգմանութիւնը՝ հոշակաւոր «Թանսոն»-ի մը (մրցաքերթուած), զոր յօրինած են Սորտէլ և Պերթրան տ' Ալամամոն թրուպատուրները:

Սորտէլ.—Եթէ ստիպուէիք կորսնցնել կիներու հրճուանքը, հրաժարիլ այն սիրունիներէն զոր ունեցած էք և զոր պիտի ունենաք, և կամ ձեր ամենէն աւելի սիրած կնոջը համար զոհել պատիւը զոր վաստկած էք կամ պիտի վաստկիք՝ ասպետութեամբ, երկուքէն ո՞րը պիտի նախընտրէիք:

Պերթրան. Կիները, զոր սիրեցի, այնքան զիս մերժեցին, այնքան քիչ բարիք ստացայ էսոնցմէ, որ չեմ կրնար զիրենք ասպետութեան հետ բաղդատել: Թող ձեր բաժինն ըլլայ սիրոյ յիմարութիւնը, որու վայելքն այնքան ունայն է: Վազեցէք այդ հաճոյքներուն ետեւն որ՝ երբ մարդ անոնց կը տիրանայ՝ արժէքնին կը կորսնցնեն. բայց զէնքի ասպարէզին մէջ, իմ առջև միշտ նորանոր աշխարհակալութիւններ կը տեսնեմ ընելու, միշտ նոր փառք մը՝ վաստկելու:

Սորտէլ. Ո՛ւր է փառքը առանց սիրոյ: Ի՞նչպէս կարելի է ձգել հրճուանքն ու կնահաճութիւնը վէրքերու և կոհիւններու համար: Ծարաւը, անօթութիւնը, արեւն այրիլը, ցուրտէն փատնալը՝ նախընտրելի կրնան ըլլալ սէրէն: Ա՛հ, յօժարակամ ձեզի կը թողում այդ առաւելութիւնները՝ ունենալու համար գերագոյն երջանկութիւնը որ ինձի կը սպասէ իմ գեղուհւոյս մօտ:

Պերթրան.—Ի՞նչ, պիտի համարձակիք ձեր սիրուհւոյն առջև երևալ, եթէ չէք համարձակիր զէնք առնել կուռելու համար: Չկայ ճշմարիտ հաճոյք՝ առանց քաջութեան. ան է որ մարդս կը բարձրացնէ ամենամեծ պատիւներուն. սիրոյ կեղծ հրճուանքները ստորնացումն ու անկումը յառաջ կը բերեն անոնց զոր կը հրապուրեն:

Սորտէլ.—Կը բաւէ որ քաջ ըլլամ՝ զիս սիրող կնոջ աչքին, միւսներէն արհամարհուիլը հոգս չէ. էնկից ստանամ բուր երջանկութիւնս, ուրիշ երանութիւն չեմ ուզեր: Գացէք կործանեցէք դղեակներն ու պարիսպները, ես իմ սիրականէս անուշ համբոյր մը պիտի ընդունիմ: Դուք Ֆրանսացի մեծ իշխաններուն համարումը պիտի վաստկիք. բայց ո՞րչափ աւելի գին ունին ինձի համար սիրականիս անմեղ շնորհները քան նիզակի ամենէն աղւոր հարուածները:

Պերթրան.—Բայց, Սորտէլ, սիրել առանց քաջութեան, սիրուած կինը խաբել է: Չեմ ուզեր սէրը էսոր որուն կը ծառայեմ, եթէ էսոր համարմանը չեմ արժանացած. այդքան գէշ վաստկուած բարիք մը զիս դժբաղդ պիտի ընէր: Չեզի պահեցէք ուրեմն սիրոյ խաբէութիւնները և ձգեցէք ինձի զէնքերու պատիւը, քանի որ սուտ երջանկութիւն մը օրինաւոր հրճուանքի մը հետ բաղդատելու չափ անմիտ էք»:

Փրովանսական այդ հին գրականութենէն մնացած են նաև բազմաթիւ գործեր, վարդապետական, պատմական, աստուածաբանական, որոնց մէջ սակայն ուժեղ ինքնատուրութիւն չի տեսնուիր: Դիւցազներգական և թատերական ճիւղերը գրեթէ բոլորովին կը պակսին—մինչ Ֆրանսական միջնադարեան գրականութիւնը՝ կը հաշուէ բազմաթիւ կարևոր և ուժեղ գործեր՝ այդ ճիւղերուն մէջ՝ իր *chanson de geste*—երով, ասպետական վէպերով, երգիծական ու ողբերգական նախնական բայց ինքնատիպ թատերգութիւններով,—և ինչ որ փրովանսերէն լեզուով արտադրուած կայ այդ ճիւղերուն պատկանող՝ թոյլ է և տկար: Ուշագրաւ են միայն պատմական, երգիծական քերթուածները, որոնք մասնաւորապէս Ժ. Դարուն վերջերը արտադրուած են, ներշնչուած այն քաղաքական բուռն պայքարներէն որոնց մէջ կ'ոգորէր Հարաւը՝ արդէն վտանգներով պաշարուած, և որոնց մէջ կենդանի և ուժեղ շունչ մը՝ ժողովրդին աղիքներէն բղխած՝ կը թրթոսայ: Ֆրանսայի հետ միացումէն յետոյ, այդ գրականութիւնը կը թևատուի բնականաբար՝ Թրուպատուրներէն շատերը, կը հեռանան Փրովանսէն, Իտալիոյ, Սպանիոյ, Փորթուգալի արքունիքները՝ կ'երթան իրենց տաղանդը ազատօրէն փայլեցնել: Մնացածները կը ձգնին հայրենի բանաստեղծութիւնն ու լեզուն պահպանել, բայց իրենց ճիզն անգոր կըլլայ՝ Ֆրանսական քաղաքակրթութեան հեղեղաձև խուժումին հանդէպ: «Օք»-ի լեզուն դատապար-

տուած էր յայլթուիլ «Օյլ»-ի լեզուէն, *) և այդպէս ալ եղաւ ժողովուրդը շարունակեց խօսիլ այդ լեզուն, գտնուեցան միշտ՝ ժէ. դարէն մինչև մեր օրերը՝ գրագէտներ և բանաստեղծներ որ փրովանսերէն լեզուով գործեր արտադրեցին, բայց Փրովանսի արտադրած տաղանդները ամենամեծ մասամբ ֆրանսական քաղաքակրթութեան յարեցան, և Փրովանսը հետզհետէ մտքով ու հոգով ֆրանսական ընդհանուր կեանքով ապրեցաւ: ԺԶ. դարուն՝ Պելլօ տը լա Պելլօտիէն, ժէ. դարուն՝ Կուտլէն և Սապուրի, ԺԷ. դարուն՝ Ֆալր և Փէյրօ ճիգեր ըրին փրովանսական գրականութիւնը լրջօրէն վերականգնելու և փրովանսերէնը Ֆրանսայի հարաւին գրական տիրող լեզուն դարձնելու համար, սակայն չյաջողեցան. այդ ճիգէն ուրիշ բան չմնաց բայց եթէ՝ իրենց արտադրած գործերը, որոնց ոմանք՝ ինչպէս լա Պելլօտիէնի և Ֆալրի երկերը՝ իրական արժէք ունին: Ասոնք ունեցան, սակայն, յաջողներ. փրովանսական գրականութիւն մը գոյութիւն չունէր այլ ևս, սակայն փրովանսերէն գրող գրագէտներու, թէպէտ ցանցառ, բայց շարունակական շղթայ մը կ'երկարի ժէ. դարէն մինչև Միսթրալ: ԺԸ. դարու վերջը և ԺԹ. դարուն սկիզբը, (1767-1825) երեցած է Ֆապր տ' Օլիվէ, որ արտադրած է բանաստեղծի ու գիտունի ընդարձակ ու բազմազան գործ մը, ուր փրովանսերէնը շատ մաքուր ու զուտ ձևով մը կը փայլի: Լեզուի այդ մաքրութիւնը՝ Ֆապր տ' Օլիվէի մէջ՝ մասնաւորապէս նշանակելի է, որովհետև ատիկա սկսած էր՝ շատոնց՝ պակսիլ փրովանսերէն գրող գրագէտներուն մէջ. լեզուն, գրագէտներէն քուած, ժողովրդին բերանը միայն մնացած ըլլալով, գոեհացած, ինկած էր, մանաւանդ Փրովանսի մէջ, ուր բաւական թուով թրուպատուրներ երեցած են վերջին երեք չորս դարերուն, բայց որոնք լեզուն զտելու, իր նախկին մաքրութեանը մէջ վերահաստատելու ջանք չեն ըրած. ասոնց մէջ եղած են քանի մը ուժեղ և ինքնատիպ բերթողներ, ինչպէս Վիքթօր Ժիլու Մարսիլիացին, (1806-1885) որուն ընկերվարական ներշնչմամբ երգերը անզուգական են՝ ըստ Փօլ Մարիեթիսի՝ իրենց իրապաշտ ու վայրագ ուժգնութեամբ: Ֆապր տ' Օլիվէ, զոր

*) Ֆրանսերէնը և փրովանսերէնը «լանկ տ' օյլ» և «լանկ տ' օք» կը կոչուէին, «այո» բառին երկու լեզուին մէջ ստացած ձևին համեմատ. ֆրանսերէնին մէջ «օյլ» (յետոյ «ուի»), փրովանսերէնին մէջ՝ «օք»:

վերև յիշեցինք Լանկտոքցի էր, ու Լանկտքի մէջ ըիչ մ'աւելի հոգ տանողներ եղած էին փրովանսերէնը իր գոեհացումէն բարձրացնելու. Լանկտքէն ելած փրովանսական գրագէտներուն մէջ կայ նոյն իսկ հատ մը, Ժասմէն (1798—1864), որ մեծ բանաստեղծ մը եղած է. անոր արձանին կանգման առթիւ տրուած հանդէսի մը մէջ (1870-ին) Միսթրալ արտասանած է քերթուած մը, ուր սա հիացական շեշտերով կ'երգէ անոր գործը:

Մէրն երգելով կ'ընծայէ մ'իսկ աւելի լաւ,
Եւ շարժելով ամենէն քաղցր երկրաշարժները սրտին,
Ժասմէնը մեր աչքէն արցունք կը խըլէր.
Բայց զանիկայ կը սիրէինք, գիտէք ինչո՞ւ.
Ինչպէս Պինդարն, երբոր կ'երգէր իր Թեբէն,
Մնիկա, խրոխտ, մեզի կ'իսուէր Աժէնի և Վիլնէօվի,
Օշի վրայ և էսթանքէի աւանին:

Խանդոտ, փայլուն, ժողովրդական,
Միսիայն փառք ուզելով իբրը ոտճիկ,
Կ'ըսէր Յուշերս, ու երկուորեակ եղբայրներն ու Ալարին,
Կոյրը Զասթել-Քուլիէի
Եւ, ծիծաղկոտ կամ սրտայոյզ,
Փրանսոնէթին և կամ Յիմար Մարթային մէջ՝
Իր ձայնն ուզածը կ'ընէր մեր սրտերուն հետ:

Յետոյ, երբ քուն ծախողին մէկն ըսէր իրեն՝
Հնազանդելու համար տիրող մօտային,
—Այդ նօթը հիմայ, ո՞վ բանաստեղծ, անիմաստ է,
Ա՛լ չենք ուզեր կասքոններէն,
Յառաջագէմ ոգին է որ մեզի այդպէս կը հրամայէ,
—Փոքր հայրենիքը մեծէն շատ առանջ է,
Կ'ըսէր ան, ևս ֆրանսացի չեմ, բնաւ երբեք:

... Բարձրականգուն սարերէն որ ձեզ կը պատեն,
Ամէն ինչ որ ցոյց կուտայ աչքը՝ Պիրենեանց ձաւատէն,
Քաթալան կամ Կասքոն, բոլորն ալ մեր լեզուն կը հասկնան.

է՛հ, այդ բարձրէն, ճամբան ի վար,
Ես կը տեսնեմ թուխ ժողովուրդ մ'որ կը շարժի.
Մեռածներուն ու ողջերուն պիտի պսակներն անձրեան
Արձանին վրայ Ժասմէնին:

1374 - 25

Բայց հակառակ իր մեծ տաղանդին, Ժասմէն չէ ունեցած այն հաւատքը զոր Միսթրալ ունեցաւ փրովանսական գրականութեան վերագարթումին և յաղթանակին վրայ. «Ես, ըսած է՝ դառն վհատութեան շեշտով մը, փրովանսական վերջին բանաստեղծն եմ»: Միսթրալ ապացուցուց, և հոյակապօրէն, որ Ժասմէն կը սխալէր:

Գ.

Ֆրետերի Միսթրալ ծնած է 1830 սեպտեմբեր 8-ին, Փրովանսի Մայեան գիւղին մէջ, ուր ապրած է միշտ և կապրի մինչև այսօր: Այս մանրամասնութիւնը արդէն մասամբ կը բնորոշէ նկարագիրը Միսթրալի գործին. անիկա գործն է «գիւղացիի» մը, որ ոստանական քաղաքակրթութեան բոլոր նրբութեանց հմուտ, դասական գեղեցկագիտութեան բոլոր ճոխութիւնները իւրացուցած ըլլալով հանդերձ, մնացած է հոգւով միշտ «գիւղացի», այսինքն՝ բառին ամենէն լայն ու գեղեցիկ իմաստով՝ ազատ ու առողջ բնութեան զաւակ, ու երգած է գլխաւորապէս ինչ որ գիւղի կեանքն ունի պարզ, ուժեղ, բնական, յաւիտենապէս մարդկային: Եւ որովհետև գիւղը զոր ինքը կերգէ, հինաւուրց քաղաքակրթութեամբ մը նրբացած ու խառնուածքով իսկ՝ ճապուկ, վաւիճուն ու արուեստագէտ ցեղի մը գիւղն է, ինչպէս և որովհետև երգիչը իր բնածին ձիւքերը մարգած ու ճոխացուցած է գրական շատ լուրջ ու ընդարձակ ուսումնասիրութիւններով, իր երգը բնական ներշնչմանց վճիտ, առոյգ ու տիրական հրապոյրին կը միացնէ զմայլելի ներդաշնակութեամբ՝ զգայնութեան ինքնաբուխ նրբութիւն մը և արուեստի ամենաբարձր կատարելութիւն:

Հայրենի տունը, ուր ծնած է Միսթրալ, մեծ ազարակ մըն է, Մայեանի և Սէն-Ռեմի մէջ տեղը, պաշարուած՝ սօսիներով, կնձնիներով և նոճիներով որ զայն հովուն զէմ կը պաշտպանեն: Իր հայրը հարուստ կալուածատէր մըն էր որ ինքն իսկ կը շահագործէր իր կալուածը: Յիսունուչորս տարեկան եղած ատեն՝ երկրորդ ամուսնութենէ մը ունեցած էր Ֆրեդերիքը, որով անոր աչքին կ'երևար ինչպէս պատկառելի նահապետ մը, վեհաշուք վարպետ մը, և ինքն իսկ է որ տուած է գլխաւոր գծերը Միսթրալի հօրը՝ Ռամոն վարպետին տիպարին, որուն «կեանքը համբերատար էր և ժուժկալ» և որ իր արտերուն մէջ կը նմանէր «արքայի մը իր թագաւորութեան մէջ»: Բայց Միսթրալի մայրն է որ անոր վրայ գործած է աւելի խոր ազդեցութիւն մը. «Հրահանգներուն ու ձանձրալի դասերուն

մէջ, զոր ստիպուած էի հանդուրժել, կ'ըսէ բանաստեղծը իր Ռսկի կղզիներ հատորին առաջին տպագրութեան յառաջաբանին մէջ, ախ, սրբան կարօտը կը զգայի փրովանսական այն աղուոր երգերուն զոր մայրս մանած ատենը ինձի կ'երգէր անդադար... Եւ այնքան ուրիշ երգեր, վիպական ու կատակաբանական երգեր որ իմ մանկութիւնս օրօրած են երազներու և յուզուած բանաստեղծութեան տարուբերումով մը: Բարի մայրիկս անոնք բոլորը զիտէր, և Միսթրալի անունն իսկ էնկից է որ իմացած եմ»:

Գիւղական դպրոցէն յետոյ, զինքը զրին Ավինեոնի մէկ գիշերօթիկ վարժարանը. այդտեղ իբր ուսուցիչ ունեցաւ Բու-մանիհօն, որ վճռական ազդեցութիւն մը գործեց իր վրայ. Ռուամանիսօ արդէն գրաւուած էր փրովանսերէն լեզուն մաքրելու և յղկելու, փրովանսական գրականութիւնը վերակենդանացնելու գաղափարով, զոր ուրիշ այնքան փրովանսցի գրագէտներ ալ ունեցած էին՝ առանց յաջողելու. նոյն իսկ գրած էր փրովանսերէն ոտանաւորներ, զոր բիչ յետոյ (1847 ին) հրատարակեց Լի Մարկարիաէթօ (Զատկածաղիկներ) տիպոսուած հատորով մը:

Միսթրալ ինքն ալ, տղայ հասակէն՝ փրովանսերէնի համար գորովագին սիրով լեցուած, բնագոյրէն կը դայրանար տեսնելով այն արհամարհանքը զոր փրովանսցի ունևոր դասակարգի տղաքը՝ Ֆրանսերէնին յարած բոլորանուէր՝ ցոյց կուտային անոր. ինքն ալ արդէն պզտիկ փորձեր ըրած էր փրովանսերէն ոտանաւորներ զրելու. բայց Ռուամանիսօ, դասական գրականութեանց քաջահմուտ, փրովանսական հին գրականութեան ծանօթ, վաւիճուն ու գործօն նկարագրով մ'օժտուած, փրովանսական գրականութիւնը լրջօրէն վերստեղծելու գիտակցաբար հետամուտ, Միսթրալի համար եղաւ թանկագին առաջնորդ մը, որ անոր որոշապէս ցոյց տուաւ իր կոչումը և խրախուսեց ու ամրապնդեց զայն իր նախասահմանեալ ճամբուն մէջ: Ատի ամենամեծ գործն է թերևս Ռուամանիսօին, աւելի կարևոր քան իր գրական արտագրութիւնները. նուրբ բայց համեստ տաղանդ մը լոկ ունէր ինքը, և՛ առանց Միսթրալի՝ իր ձիգերն ալ անյաջողութեան պիտի մատնուէին, կղզիացեալ, անհետևանք և անարձագանք փորձեր պիտի մնային՝ ինչպէս նախորդ բոլոր փորձերը. հանճար մը անհրաժեշտ էր, որպէս զի Ռուամանիսօի ուրուագծած գործը տեղական կեանքով ապրելու կարող դառնար. Միսթրալ եղաւ այդ հանճարը. ինչ որ Ռուամանիսօ փորձած էր, ինք զայն հասուց վերջնական

կատարելութեան, յազթեց բոլոր խոչընդոտներուն, փրովանսական լեզուի և գրականութեան կեանքի իրաւունքը ապացուցուց ու անոնց տեւականութիւնը ապահովեց՝ արտադրելով հրաշակերտներ որոնք բաւական են անմահ դարձնելու այն լեզուն որով գրուած են: Միսթրալ իր երախտագիտութեան հարկը հատուցած է սակայն Ռուսմանիհօին, որուն՝ ինչպէս ռահվիրայի մը՝ անհունապէս պարտական են ինքն ալ, փրովանսն ալ. ահա ինչպէս կը խօսի իր ուսուցչին մասին՝ Ոսկի կղզիներու 1875ի տպագրութեան յառաջաբանին մէջ, որ ամփոփում մըն է իր կեանքին պատմութեան.

«Հէնց որ ինձի ցոյց տուաւ՝ իրենց զարնանային թարմութեան մէջ՝ այդ մարդագետնի գողտրիկ ծաղիկները, ազուոր սարսուռ մը ամբողջ էութիւնս համակեց, և գոչեցի. «Ահաւասիկ այն արշալոյսը որուն կը սպասէր իմ հոգիս՝ լոյս արևուն բացուելու համար»: Մինչև այն ատեն, փրովանսական լեզուով գրուած քանի մը կտոր բան կարդացած էի, բայց զիս նեղացնողն այն էր՝ որ կը տեսնէի թէ մեր լեզուն հեզնարար կը գործածեն... Ռուսմանիհօ առաջինն էր որ, Ռոնի ամերուն վրայ, կ'երգէր, պարզ ու թարմ ձևով մը, սրտին բոլոր զգացումները. Երկուքս ալ վառուած՝ մեր մայրերուն բարբառը բարձրացնելու բաղձանքով, միասին ուսումնասիրեցինք փրովանսերէն հին երգերը ու մէկտեղ որոշեցինք լեզուն վերահաստատել իր ազգային աւանդութեանց ու մասնայատկութեանց համեմատին: Նոր կատարուեցան անկից ի վեր՝ մեր «Ֆելիպը» եղբայրներուն օգնութեամբն ու բարեացակամութեամբը»:

Իացի գրական կապերէն, Միսթրալ արդէն Ռուսմանիհօի հետ ունեցած է բարեկամական շատ սերտ կապեր. մինչև իր մահը Ռուսմանիհօ Միսթրալի ամենէն մտերիմ ընկերը մնաց, և մեռած միջոցին իսկ սապէս կը մրմնջէր իր կնոջ՝ «ըսէ Միսթրալին, իմ լաւագոյն բարեկամիս, թէ հոգեվարքի բոլոր վայրկեաններուս մէջ իրեն մտածեցի»: Ու Միսթրալ, Վենետիկի մէջ ընդունելով անոր մահուան լուրը, կ'երգէր.

«Քեզ երբեք պիտի չմոռնամ, վենետիկեան սե՛ կոնտոլ, որ՝ ցոռկիդ վրայի փոքրիկ լապտերովդ մշուշին մէջ ճօճալով՝ ինձի բերիք, իրիկուն մը, այն ժամուն՝ ուր ցայգեբզները կը բարձրանային Մեծ-Քանալէն, Ռուսմանիհօի մահուան հեռագիրը»:

Ավինեոնի վարժարանին շրջանը աւարտելէ յետոյ, Միսթրալ զարձաւ Մայիան և հոն այդ միջոցին (1848) գրեց իր առաջին ընդարձակ գործը, չորս երգով քերթուած մը, Լի

Մէսուն (հունձքերը), որմէ քանի մը հատուածներ միայն պահած է Միրէյօի նօթերուն և Ոսկի կղզիներուն մէջ, ուր կը փորձէր նկարագրել Փրովանսի աւանդական սովորութիւնները

Յետոյ գնաց երեք տարի անցընել Փրովանսի մայրաքաղաք Էքսի մէջ՝ իբր իրաւագիտութեան ուսանող. այդ երեք տարիներու միջոցին է որ իր ընդհանուր մտաւորական և գրական զարգացումը ստացաւ, և ուսումնասիրեց մասնաւորապէս դասական հրաշակերտները, որոնց ոգին ու արուեստը պիտի վերակենդանացնէր յետոյ իր գործերուն մէջ: Նոյն ատեն, կը շարունակէր իր ջանքերը միացնել Ռուսմանիհօի ջանքերուն՝ փրովանսական գրականութիւն մը ստեղծելու: Ռուսմանիհօ այդ միջոցին Ավինեոն հրատարակուող փոքրիկ լրագրի մը (լա Բոմիլն) թերթօսի բաժնին մէջ կը համախմբէր փրովանսերէն գրող բոլոր բանաստեղծները. Միսթրալ զխաւոր աշակիցներէն էր իր նախկին ուսուցչին: 1851-ին, պ. Սէն-Բընէ Թայեանտիէ, Ռուսմանիհօի ուղղուած նամակի մը մէջ, կ'ըսէր Միսթրալի մասին՝

«Ահա ճշմարիտ բանաստեղծ մը, որ ձեզի պէս լրջօրէն կ'աշխատի փրովանսական բանաստեղծութեան վերածնունդին: Ուժգնապէս կը զգայ տխուր ճակատագիրը այդ լեզուին, որ ատենով Եւրոպայի բոլոր ազգային գրականութեանց թոխ տուած է... Ահա արժանաւոր ժառանգորդ մը տասներկուերորդ դարու վարպետներուն»:

1852-ին, արդէն Ռուսմանիհօ և Միսթրալ ունէին բաւական թուով հետևողներ. այդ տարուան վերջերը երկու բանաստեղծները սկսան հրատարակել Ավինեոնի մէջ առաջին հաւաքածուն փրովանսերէն լեզուով գրող բանաստեղծներու գործերուն. այդ հաւաքածուն կը կոչուէր Լի փրուվենսալօ (փրովանսականը), Սէն-Բընէ Թայանտիէի նախաբանով մը, ուր արդէն այդ քննադատը Միսթրալի բաժինը մասնաւոր հիացումով մատնանիշ կ'ընէր իբրև վարպետի բաժին:

Այդ հաւաքածուն արդիւնքը եղաւ «փրովանսցի բանաստեղծներու համաժողով»ի մը առաջին գումարումը, որ տեղի ունեցաւ նոյն տարին Արլի մէջ նախաձեռնութեամբ Ռուսմանիհօի, որուն կոչին պատասխանած էին երեսուն բանաստեղծներ: Ռուսմանիհօ քիչ յետոյ հրատարակեց իր Լի Մունժարէլլօ հատորին (1852) իբր յառաջաբան՝ փրովանսերէնի ուղղագրական վերանորոգման մասին յայտարարութիւն մը, որուն ամենքը կը սպասէին և որ շատ կարևոր էր լեզուին վերահաստատման համար: Միսթրալ աշխատակցած էր այդ ուսումնասիրութեան,

որ գրեթէ Կէրճնապէս կը ճշգէր և կը սևեռէ: փրովանսերէնի բանաւոր ուղղագրութիւնը: Յաջորդ տարին, էքսի մէջ գումարուեցաւ երկրորդ համաժողով մը, նախաձեռնութեամբ Ժ. Պ. Կօի, և որմէ քիչ յետոյ հրատարակուեցաւ բանաստեղծութեանց նոր հաւաքածու մը, Լու Րումավլաժի տէր թրուպայր անունով (թրուպատուրներու ուխտագնացութիւնը). փրովանսցի բանաստեղծները դեռ «թրուպայր» անունով կը կոչէին ինքզինքնին. Ֆոնսեկիւնի մեծ ժողովին մէջ է որ այդ բառը տեղի տուաւ «Ֆելիպր» բառին, որ այլ ևս յաւերժացաւ:

1854 Մայիսի 21-ին է որ տեղի ունեցաւ այդ համբաւաւոր գումարումը, Ավինիօնի մօտ՝ Ֆոնսեկիւնի զղեակին մէջ: Եօթը բանաստեղծներ կը մասնակցէին ժողովին.—Ռումանիօ, Միսթրալ, Օպանէլ, Փօլ Ժիէրա, Ժան Պրիւնէ, Ալֆոնս Թաւան, և Անսէլմ Մաթիէօ: Այնտեղ Միսթրալ առաջարկեց որ փրովանսցի բանաստեղծները այնուհետև կոչուէին Փելիպր, խորհրդաւոր բառ մը զոր գտած էր փրովանսական հին ժողովրդական երգի մը մէջ, և ուր «վարդապետ, վարպետ» իմաստն ունենալ կը թուէր, (Li se felibre de la lei, եօթը վարդապետներն օրէնքին) իրենք ալ պիտի ըլլային ուրեմն փրովանսական հին օրէնքին, այսինքն աւանդութեանց, լեզուին, գրականութեան վարդապետները, պահպանողները, մշակողները: Բառը ընդունուեցաւ, և անկից դարբնուեցաւ ուրիշ նոր բառ մըն. ալ, Ֆելիպրիժ, այսինքն Ֆելիպրներու ընկերութիւն: «Ֆելիպրիժ», զոր հիմնեցին Ֆոնսեկիւնի ժողովին եօթը բանաստեղծները, իրեն նպատակ պիտի ունենար փրովանսական լեզուն և գրականութիւնը վերակենդանացնել, յղկել, տիրական դարձնել Փրովանսի մէջ: Փելիպրիժը կատարեց՝ նոյն իսկ հետզհետէ ընդարձակելով նպատակը.— ինչպէս պիտի ցոյց տանք այս ուսումնասիրութեան մէջ քայլ առ քայլ— ինչ որ առաջադրած էին իր հիմնադիրները Ֆոնսեկիւնի պատմական ժողովին մէջ: Ժողովէն անմիջապէս յետոյ սկսան գործադրել հոն տրուած գլխաւոր որոշումներէն մին, հրատարակելով փրովանսերէն գրական Տարեցոյց մը—(Armana Provençau). Ֆոնսեկիւնի եօթը բանաստեղծները խորհած էին—և իրաւամբ —թէ տարին անգամ մը հրատարակուող փրովանսերէն Տարեցոյց մը, որ պիտի պարունակէր՝ ժողովրդին մատչելի ձևով մը՝ ամէն տեսակ օգտակար, հրահանգիչ նիւթեր, Փրովանսի անցեալին վրայ գաղափար տուող, փրովանսական զգացումը զարթեցնող, փրովանսական գրականութեան սէրը ներշնչող բանաստեղծական էջեր, լաւագոյն միջոցը պիտի ըլլար իրենց:

Իտէալը ժողովրդականացնելու, տարածելու, ապրեցնելու: Այդ Տարեցոյցը որ անկէց ի վեր շարունակաբար հրատարակուած է տարուէ տարի, տեսակ մը փրովանսական Հանրագիտարան է եղած և փրովանսական ժողովրդին մէջ հայրենի լեզուին ու աւանդութեանց վերագարթումին ուժեղ սատար մը կազմած է. բոլոր այն գրագէտներուն մէջ, որ աշխատակցած են այդ Տարեցոյցներուն, Միսթրալ կը բռնէ առաջին տեղը, թէ իր հրատարակած էջերուն գրական բարձրութեամբը, թէ «Ֆելիպրիժին» գործունէութեան բազմադիմի նշանակութեան իր խոր ու լուրջ ըմբռնումովը. բացի բանաստեղծութիւններէ, ճառերէ պատմութեանց, այսինքն զուտ գրական էջերէ, Միսթրալ այնտեղ հրատարակած է պատմական յօդուածներ Փրովանսի անցեալը ծանօթացնող Աստուածաշունչէն կտորներ՝ փրովանսէրէնի թարգմանուած, բարոյական խրատներ, մինչև իսկ բուսաբանական, աստղագիտական յօդուածներ ու խոհարարական պատուէրներ:

Միսթրալ, այդպէս, կ'ապացուցանէր առաջին օրէն, թէ զուտ մտաւորական ոլորտի մը մէջ ապրող, ամբողջն անջատուած խրոխտ արուեստագետներէն չէր ինքը, այլ լայն միտք մը՝ ազնիւ և անձնուէր նկարագրի մը միացած՝ որ ըլլալով հանդերձ ամենաբարձր ու ամենամաքուր արուեստագէտ մը, էր միևնոյն ատեն ժողովրդի առաջնորդ մը, դաստիարակ մը. ատով է որ կըրցաւ ստանալ «ժողովրդի պետ» փառաւոր տիտղոսը:

«Արմանա»-ն բաւական պիտի չըլլար սակայն «Ֆելիպրիժ»-ին իդէալը ամբողջապէս և տևականապէս իրագործելու. հրաշակերտ մը պէտք էր: Միսթրալ տուաւ զայն 1859-ին, երբ հրատարակեց իր Միլիէյօ քերթուածը, տասերկու երգով, որ մէկ հարուածով Միսթրալը իբր մեծ բանաստեղծ ճանչցուց ամբողջ Ֆրանսայի և քիչ յետոյ բովանդակ Ներոպայի. այդ ահագին յաջողութիւնը յառաջ եկաւ շնորհիւ այն խանդավառ յօդուածին զոր վեհօգի Լամարթինը՝ իր փառահեղ ծերութեանը խորէն՝ արձակեց և որուն մէջ սապէս կը խօսէր հեղինակին ու գործին վրայ:

«Բարի լուր մը պիտի տամ ձեզի այսօր, մեծ դիւցազներգակ բանաստեղծ մը ծնած է... Ծշմարիտ հոսիերական բանաստեղծ մը՝ մեր օրերուն մէջ յայտնուած. բանաստեղծ մը որ, ինչպէս Դեկալիոնի մը մարդիկը, Գրօի մէկ գայլախազէն է ծնած. նախնական բանաստեղծ մը մեր անկուսի դարուն մէջ. յոյն բանաստեղծ մը Ավինիօնի մէջ, բանաստեղծ մը որ գաւառաբարբառէ մը լեզու մը կը ստեղծէ, ինչպէս Փելթրաքա

ստեղծեց իտալերէնը. բանաստեղծ մը որ գոեհիկ կորճայէ մը կը հանէ երեակայութիւնն ու ականջը զմայլեցնող պատկերալից և ներդաշնակ բարբառ մը. բանաստեղծ մը քսանուէրնոց տարեկան՝ որ՝ մէկ ցայտըով՝ իր երակէն կը բղխեցնէ, մաքուր ու ներդաշնակ ալիքներով, գեղջկական դիւցազներգութիւն մը՝ ուր Հոմերի *Ողիսականին* նկարագրական տեսարանները և *Դափնիս* ու *Քլօէի* անմեղօրէն սիրատարփ տեսարանները, քրիստոնէութեան սրբութիւններուն ու տխրութիւններուն խառնուած, երգուած են *Լոնգոսի շնորհովը* և *Քրոսի Կոյրին վեհափառ պարզութեամբը*...

Այս յօդուածը կ'աւարտէր սա բառերով. «Մեռած կամ ողջ մեծ մտքերու մէջ կան այնպիսիներ, որոնց հանճարը այնքան բարձր է որքան երկնակամարը, այնքան խորունկ որքան անդունդը մարդկային սրտին, այնքան լայնատարած որքան մարդկային մտածումը. բայց, մենք բացէիբաց կը խոստովանինք, Հոմերոսէն զատ, չենք կարդացած բանաստեղծ մը որ մեզի համար ունենայ հրապոյր մը աւելի անակնկալ, աւելի միամիտ, զուտ բնութենէն աւելի հարապատօրէն բղխող, քան Մայեանի գիւղացի բանաստեղծը... Եթէ հարուստ ըլլայինք, եթէ հանրային կրթութեան նախարար ըլլայինք, կամ գէթ ազդեցիկ անդամ մը այն ընկերութիւններէն մէկուն, որոնք բարեսրտաբար իրենք իրենց պաշտօն կուտան լաւ գիրք ըսուածները տարածել մանսարաներու և խրճիթներու մէջ, վեց միլիոն օրինակ տպել կուտայինք այս փոքրիկ դիւցազներգական քերթուածը և ձրիաբար կը ղրկէինք զայն, գեղջկական թղթատարներու ամբողջ բանակ մը ցրուելով այն բոլոր տնակները, ուր կայ ընտանիքի մայր մը, որդի մը, ծերունի մը, տղայ մը՝ կարող հեգելու այս զգացման, բանաստեղծութեան և առաքինութեան «կրօնագիտութիւնը» զոր Մայեանի գեղջուկը շնորհեց Փրովանսին, Ֆրանսային և՛ ընդհուպ՝ ամբողջ Եւրոպային»:

Ժոսէֆինի հեղինակին այս գնահատումը այնքան ճիշտ էր որքան խանդավառ. Միլիոն կ'արթնցնէր հոմերական քնարին շատոնց ի վեր մարած ոսկի հնչիւնը: Եւ զասական արուեստի նմանողութիւն մը չէր ան, այն անհանդուրժելի «փասթիշ»-ներէն չէր որոնց մէջ յունական գեղեցկագիտութեան արտաքին գծերը կը կապկուէին իմաստակօրէն՝ առանց հոգին վերապրեցնելու. խառնուածքի, ցեղի, կլիմայի, դաստիարակութեան հանգիտութիւններով, և հանճարի ստեղծագործ կրակովը՝ Միսթրալ իրականապէս կը վերակենդանացնէր «Ողիսական»-ին և «Իլիական»-ին վճիտ, վեհ ու մարդկային բանաստեղծութիւնը:

Ոչինչ աւելի պարզ է քան Միլիոնի-նիւթը. սիրոյ հասարակ պատմութիւն մըն է, որ կը սկսի քնքուշ հովուերգութեամբ մը, կ'անցնի դիւցազնական ու տոամական փուլերէ և կը վերջանայ եղերերգութեամբ: Այդ պատմութիւնը աւիթ եղած է սակայն բանաստեղծին համար՝ սեւեռելու խումբ մը տիպարներ՝ ամուր ու վերջնական գծերով, նկատելու իր երկրին բնական այլազան տեսարանները, պատկերացնելու իր ժողովրդին բարբերը, սովորութիւնները, հաւատալիքները: Ամէն ինչ այդ քերթուածին մէջ կը բղխի կեանքի ազբիւրէն, իրականութեան առողջ զգացումէն. բայց վէպ մը չէ գործը, կեանքը նոյնութեամբ օրինակելու չի ձգտիր՝ ինչպէս իրապաշտ վէպերը. քերթուած մըն է, կ'երգէ կեանքը, ու երեակայութիւնը հոն կը խառնուի իրականութեան, բայց երեակայութիւն մը որ իրան է՝ եթէ կարելի է այսպէս ըսել՝ որովհետեւ ժողովուրդին հոգին զայն յօրինած է և կենդանի դարձուցած:

Միլիոնի այս փառաբանումը Ֆրանսայի մեծ բանաստեղծին կողմէ, փառաբանում որուն ձայնակցեցան ընդհուպ Ֆրանսայի ու Եւրոպայի բոլոր բարձր մտքերը, նուիրագործեց՝ ոչ միայն Միսթրալի փառքը, այլ և փրովանսական գրականութեան վերածնունդին իրականութիւնը. ինքն իսկ Միսթրալ, որ Միլիոնի առաջին տողերուն մէջ կը գրէր թէ միայն իր փրովանսական «հովիւներուն և ազարակի բնակիչներուն համար կ'երգէր», և հատորը շարագրած ատեն՝ «Արլի մէջ արդեօք ինչ կարծիք պիտի յայտնեն» կը խորհէր՝ համեստօրէն կարծելով թէ իր քերթուածը երբեք պիտի չյաջողէր փրովանսէն դուրս ճանչցուիլ և գնահատուիլ, ինքն իսկ Միսթրալ՝ Ֆրանսացի տիեզերահոշակ վարպետին հիացական գնահատումէն ցնցուած՝ կը զգար ճշմարիտ չափը իր բանաստեղծական ուժին, ինչպէս և այն դերին՝ իր նախապէս կարծածէն շատ աւելի մեծ՝ զոր սահմանուած էր և կարող պիտի ըլլար կատարել փրովանսական ցեղին և գրականութեան վերածնունդին մէջ: Հաճելի և ցնցող անակնկալ մըն էր ատիկա՝ փրովանսական ժողովրդին համար, որ, այդ իր մէկ զակին այդպիսի մեծ փառքի մը տիրանալէն հպարտացած, իր բնիկ լեզուով գրուած գործի մը Ֆրանսացի մեծագոյն վարպետներուն կողմէ գրուած գործի վերականութեան մէջ ալ իր համարժէքը չուներ Ֆրանսական գրականութեան մէջ ալ իր համարժէքը չունեցող և զասական հնութեան մեծագոյն հրաշակերաններուն հաւասարող գործ մը հոշակուիլը տեսնելէն հմայուած, յարեցաւ ֆիլիպրական գործունէութեան, շրջապատեց Միսթրալն ու փրովանսական վերածնունդի ճիգը՝ այնպիսի խանդավառու-

Թիւնով մը, որուն նմանը երբեք չէին կրցած գոյացնել չորս հինգ դարէ ի վեր այնքան փրովանացի հմուտներու կամ բանաստեղծներու ճիգերը: Հանճարի փայլատակումին առջև՝ ամէն խոչընդոտ, արտաքին ու ներքին, հալած ցնդած էր: «Փիլիպրիժ»-ին գործունէութիւնը ընդարձակուեցաւ, բազմապատկուեցաւ, անհունապէս ոգևորուեցաւ ու զօրացաւ. Միսթրալ զգաց որ այլ ևս գրական ու լեզուական վերակենդանացում մը չէր միայն որ կար կատարելու, այլ վերահաստատումը փրովանսական եթէ ոչ քաղաքական՝ գէթ ցեղային ինքնութեան. պէտք էր արթնցնել ժողովրդին մէջ իր ուրոյն, ինքնատիպ ցեղի զգացումը, և տալ անոր իր այդ ինքնութիւնը պահպանելու, զարգացնելու ձգտումը. իր գրական բոլոր արտադրութիւնները, իր գործիչի բոլոր արարքները այնուհետև կ'ուղղուին դէպի այդ նպատակը, որ և դարձաւ ամբողջ «Փիլիպրիժ»-ին նպատակը:

Քիչ ատենէն, այդ շարժումը տարածուեցաւ Փրովանսէն անդին, մինչև Քաթալոնիա. քաթալան ժողովուրդը, փրովանսցոց ցեղակից, լեզուակից, արդէն ինքն ալ իր ցեղային—և նոյն իսկ քաղաքական—ինքնութիւնը վերագտնելու ձգտումներուն էր. փրովանսական վերածնութեան շարժումը ցնծութեամբ ողջունուեցաւ Քաթալոնիոյ մէջ և մտրակեց Քաթալաններու հայրենասիրական գործունէութիւնը:

1860-ին, Ֆիլիքերացի բանաստեղծ մը, Տամասո Քալվէ, եկաւ Փրովանս ֆիլիպրներուն իմացուց թէ Պարսլոնի մէջ հանդիսաւորապէս վերահաստատած էին բանաստեղծական մըրցահանդէսը (jeux floraux), քաթալան լեզուով (որ փրովանսերէնի մէկ ճիւղն է). Միսթրալ իսկոյն Արմանային մէջ հըրճուանքով ողջունեց «օք»-ի լեզուին այդ կարևոր ճիւղին վերաբողջումը և քիչ յետոյ հրատարակեց իր հոյակապ Տաղը՝ քաթալան բանաստեղծներուն, որուն առաջին մասին թարգմանութիւնը կը գնեմ ստորև.

Մըտիկ ըրէք, Քաթալոնի եղբայրներ,
Մեզի ըսին, թէ դուք, հետուն, կ'ապրեցընէք վերըստին
Ու կ'ըողացնէք ճիւղերէն մին մեր լեզուին.
Թող գեղեցիկ օղն, եղբայրներ, հոսէ իր թօնն յորդառատ
Ձիթաստաններուն վրայ լ'այգիներուն
Ձեր դաշտերուն, հովիտներուն ու բլուրներուն:

Պերանժէ կոմսն, եղբայրներ, մենք չենք մոռցած,
Բարի հովով մ'երբ ան եկաւ Քաթալոնիէն՝

Ու սպիտակափայլ առագաստներո՛ւ՜
Մեր Ռոնը մտաւ և ընդունեցաւ
Ձեռքն և թագն ու գոհարները
Տուսինելլօ բամբիշին:

Միացուց սէրը Փրովանսն ու Քաթալոնեան,
Եւ խառնեցին իրենց լեզուն, սովորոյթներն ու բարքեր—
Եւ երբոր մենք Մակլոնի մէջ,
Մարսիլիոյ, Ավենեոնի մէջ կամ էքսի,
Կ'ունենայինք գեղեցկուհի մ'հոչակաւոր,
Դուք Պարսլոնի մէջ էնոր վրայ կը խօսէիք:

Հարիւր տարի Քաթալաններն ու փրովանսցիք
Ձուրն, հացն և աղը կիսեցին.
Ու (չնեղանայ թող Փարիզը)
Քաթալոնեան աւելի բարձր երբէք չելաւ փառքի մէջ,
Եւ դուն, Փրովանս, անկից ի վեր չունեցար
Դար մ'աւելի վեհապանծ:

Թրուպատուրներն,— 'ւանկից ի վեր զանոնք ոչ ոք գերա-
զանցեց,—
Կըղերներուն մօրուքն ի վեր, արքաներուն ականջին
Բարձրացնելով ժողովրդին բարբառը,
Կ'երգէին սիրով, կ'երգէին ազատ,
Նոր աշխարհի մը գահելքը.
Եւ արհամարհանքն հին երկիւղներուն:

Կուրծքերուն մէջ զարուն մ'առոյգ կը փթթէր.
Հանրապետութիւնն Արլի, խորէն իր ճախճախտներուն,
Երես առ երես կը խօսէր կայսրին,
Եւ Մարսիլեան՝ աւատական դարու մէջ՝
Կը ցուցընէր իրեն սեմին վրայ սա բառերը գրուած՝
«Բոլոր մարդիկ եղբայր են»:

Այն ատեն, երբ Միմոն տ' Մոնֆոր, հիւսիսէն,
Փառքին համար Աստուծոյ և հօրագոյնին օրէնքով,
Ունակրութիւնը կ'արձակէր,
Եւ ազոաւներն անօթի, սև ազոաւներն,
Կը թռչտէին, բըզըքտելով
Բոյնն ու մայրիկն ու ձագերն,

Թարասքօն ու Պոքէր, Թուլուզ և Պէզեէ,
 Մըսէ պատուար մը կազմելով, ո՛վ Փրովանս,
 Խանդարորբոք, վազեցին զէնք վերուցին
 Ու մէկ սրտով ամէնքը մէկ ազատութեան համար կորան...
 Այսօր՝ ժանտարմ մը տեսնելու՝
 Մուկ կը դառնանք:

Անշուշտ տեղի կ'ունենար ջարդ՝ տապարի մեծ հարուած-
 ներով,
 Ու անընդհատ պայքար մ', ամէն տեղ վէրք ու ծակ.
 Բայց լափող հուրը տաքցընող է նաև.
 Մենք այն ատեն հիւպատոսներ ունէինք, մեծ քաղքենիներ
 Որ, իրաւունքն երբ տեսնէին բանի մը մէջ,
 Գիտէին դուրս ձրգել արքան:

Երբ եկողն ինքն իսկ Յրանսայի արքայ Լուին էր ութերորդ՝
 Հարիւր հազար խաչակիրով,
 Կամրափակէր իրեն դռներն Ավինեօն.
 Կը փշրւէր, կը ջախջախուէր, կը քանդուէր քաղաքը,
 Բայց գէթ երկիրը մեր ազատ՝
 Զէն ի ձեռին կը դիմադրէր:

Փեէր տ'Արակոնն, ո՛վ եղբայրներ, մենք չենք մոռցած,
 Քաթալանները հետն առած, անի եկաւ հովու պէս,
 Սրածայր նիզակը ճօճելով:
 Ճակատագրին տակ ու թիւին՝ կը ճգմըւի իրաւունքը.
 Պատնէջներուն տակ Միւրէի՝
 Մեռան բուրն ալ մեզի հետ կոռւելով:

Ուստի, ինչպէս քահանային հետ դըպիրը՝
 Անկից ի վեր փըրովանսցին կ'պատասխանէ Քաթալանին՝
 Զուրին մէջէն հառաչածայն,
 Ու, երբեմն ալ, ծովուն վրայէն,
 Պարսըլոնէթը կը դառնայ
 Գորովով՝ զէպի Պարսըլոն կը նայի:

Քիչ յետոյ, քաթալանցի հայրենասէր մը, Վիքթոր Պա-
 լակէր, սպանիական կառավարութեան հրամանով աքսորուած,
 Նարպոնէն կ'արձակէր քաղաքական կոչ մը, խնդրելով փրո-
 վանսցւոց աջակցութիւնը՝ վերականգնել ցանկացող Քաթալո-
 նեային համար. Փրովանսցիք փառաւոր ընդունելութիւն մը

ըրին Պալակէրին, հանդէսներ տրուեցան Յոնսեկիւնեի, Վոք-
 լիւզի և Ավինեօնի մէջ, որոնց մասնակցեցան պարսլոնցի չորս
 գրագէտներ. 1867-ին, Քաթալանները ֆելիպրներուն ուղար-
 կեցին գեղաքանդակ արծաթ բաժակ մը. Միսթրալ այդ առթիւ
 յօրինեց իր զմայլելի երգը՝ «բաժակը».

Ահա բաժակն, ո՛վ փրովանսցիք,
 Որ մեզի կուզայ Քաթալաններէն.
 Կարգով խըմենք միասին,
 Մաքուր գինին մեր հողին:

Բաժակ սրբազան,
 Եւ յորդագեղուն,
 Հոսէ լիալիբ,
 Հոսէ ալեձև,
 Զօրաւորներուն
 Աւիւնն ու կորով:

Թերեւս վերջն ենք մենք՝ հին
 Ժողովրդի մ'ազատ ու խրոխտ.
 Եւ ֆիլիպրներն եթէ իյնան,
 Կ'իյնայ և ազգը մերին:
 Բաժակ սրբազան, և այլն:

Կամ թերևս ալ վերածընող
 Գեղի մ'ծիլերն ենք առաջին.
 Թերեւս մեր հայրենիքին
 Մենք սիւններն ու պետերն ենք:
 Բաժակ, և այլն:

Հոսէ մեզի երիտասարդ
 Հասակին յոյսն ու երազներն,
 Եւ անցեալին յիշատակներն,
 Հոսէ հաւատքն ապագային:
 Բաժակ, և այլն:

Գիտակցութիւնն հոսէ մեզի
 Գեղեցիկին ու ճշմարտին,
 Ու վայելքները բարձրագոյն
 Որ գերեզմանը կը հեգնեն:
 Բաժակ, և այլն:

Քերթողական խանդն հոսէ մեզ,
 Որ մենք երգենք ինչ որ կ'ապրի,
 Զի ամբրոսեակն է անիկա
 Որ մարդն Աստուած կը դարձընէ:
 Բաժակ, և այլն:

Փառքին համար հայրենիքին,
 Դնւք վերջապէս մեզ մեղսակից,
 Քաթալաններ, ո՛վ եղբայրներ,
 Մէկտեղ ամենքս հաղորդելիք:
 Բաժակ սրբազան, և այլն:

1862-ին, Ափթի մէջ տեղի ունեցաւ բանաստեղծական մրցահանդէս մը, որուն մասնակցեցան բոլոր ֆելիպրները և ուր Միսթրալ արտասանեց ճառ մը նոյն «ազգայնական» ոգւով. 1868-ին, նմանօրինակ հանդէս մը տեղի ունեցաւ Պարսըլոնի մէջ, ուր Միսթրալ՝ Ռուսիէօի, Փօլ Մէյէրի և Պոնափարթ Վէյզի հետ գնաց անգամ մը ևս կնքել Քաթալաններու հետ եղբայրութեան դաշինքը և ողջունել վերակենդանացած Քաթալոնիան. քիչ յետոյ, Մէն-Րեմիի մէջ, կատարուեցաւ նոյն ձևով հանդէս մը, որուն հրաւիրուեցան քաթալան բանաստեղծները, ինչպէս և՛ առաջին անգամ ըլլալով՝ Փարիզեան մամուլն ու Ֆրանսացի մեծանուն գրագէտներ:

1867 ին, Միսթրալ հրատարակեց իր երկրորդ մեծ քերթուածը, *Քալենտալ*: Այդ քերթուածը բանաստեղծական ամենաշքեղ արտայայտութիւնն է փրովանսական հայրենասիրութեան ձգտումներուն որոնք մինչև այդ ատեն թարգմանուած էին հատուածական երգերով, խանդոտ բայց դեռ շփոթ արարքներով, և որոնց անա Միսթրալ կուզար տալ ձև մը, քիչ մը խորհրդաւոր արգէն, բայց ուժեղ, խորունկ և հանճարի ու հաւատքի կրկին սրբազան կնիքովը դրոշմուած: «Բանաստեղծը, կը գրէ պ. Փօլ Սուշոն՝ Միսթրալի նուիրած ուսումնասիրութեան մը մէջ, այս գործին մէջ խտացուցած է ինչ որ իր տաղանդն ունի լաւագոյն, իր բոլոր տարփանքը իր ծննդավայրին ու ցեղին համար, իր ամենէն գաղտնի բաղձանքներն ու ամենէն թաքուն երազները: *Քալենտալ* քերթուածէ մը աւելին է, կենդանի դաս մըն է»: «Նիւթը, կը շարունակէ պ. Սուշոն, պարզ է: Քալենտալ խեղճ ձկնորս մըն է Քասիի՝ Միջերկրականի վրայ, Մարսիլիոյ և Թուլոնի միջև: Պօի հռչականունն իշխաններէն սերած բամբիշ մը կը թափառի լեբան մէջ. էս-

թէրէն է, զազիր բաղդախնդիրի մը հետ անգիտաբար ամուսնացած, և որ անոր ձեռքէն փախած է: Քալենտալ զէնի կը տեսնէ, կը սիրահարուի, և էսոր տիրանալու համար՝ նոր Հերակլէս, հրաշալի սխրագործութիւններ կը կատարէ, ընտրեան կամ մարդոց դէմ մաքառելով: Վերջ ի վերջոյ կ'արժանանայ էսթէրէնն ունենալու, որովհետև ամենէն կոպիտ քաջագործութիւններէն՝ որոնց համար ուժեղ մկանունք պէտք է միայն, հետզհետէ կուղղուի դէպի այն քաջագործութիւնները որոնք սրտի պայծառութիւն և մտքի արութիւն կը պահանջեն:

«Եթէ Միլիէօ-ի մէջ, Միսթրալ նոյն ինքն փրովանսուհւոյն պատկերն է նուիրագործած, *Քալենտալ* մէջ նուիրագործած է պատկերը փրովանսցիին, արևով խմորուած, ծովուն ազատ հորիզոնէն գրկուած մարդուն որ իր երակներուն մէջ հինաւուրց արիւնի մը եռալը կը զգայ: *Քալենտալ* մինչև իսկ աւելին է քան լուսաւոր ու թեթև ցեղի մը անմահացած տիպարը, գովեստն է հերոսի մը, գերագոյն ներքող սիրոյ և ուժի. մեծարանքի, յարգանքի արտայայտութիւն մը՝ ամենակարող մարդկութեան ուղղուած. փառաբանում մը և նկարագրութիւն մըն է նաև՝ ծովային փրովանսին. հոն կը ցոլանան ձկնորսներու կեանքը, սովորոյթները, աւանդութիւնները, հանդէսները, տեղական պատմութիւնները, բովանդակ ոգևորութիւնը ժողովրդի մը որ դեռ կենսալից է. մեծ պատկերացում մը ժը. դարու Փրովանսին բարքերուն՝ իր աւազակներով, պոռնիկներով և դատաւորներով»:

Քալենտալի տիպարը կը խորհրդապատկերէ արգի փրովանսցին՝ իր վերածնութեան իղձերուն ու ձիգերուն մէջ, և էսթերէլը՝ երբեմնի ազատ Փրովանսին հոգին. զազիր բաղդախնդիրը, որուն ձեռքէն փախած է էնիկա, «Կոմսուհի» քերթուածին խորթ քրոջը նման, Փրովանսին ինքնութիւնը խեղդող «կեղրոնացում»-ը կը ներկայացնէ:

Այդ է գործին թաքուն նշանակութիւնը:

Քալենտալը, հակառակ ներշնչման արտասովոր բարձրութեան ու ոճի կատարելութեան, ֆրանսական հասարակութեան մօտ չգտաւ այն ընդունելութիւնը զոր գտած էր Միլիէօն: Ատոր պատճառը թերևս ան էր որ *Քալենտալը* մասնաւոր, տեղական, ցեղային զգացումներ կ'երգէր (մինչ Միլիէօի նիւթը համամարդկային, տիեզերական է՝ թէպէտ փրովանսական շրջանակի մէջ). թերևս ալ, որովհետև այս դիւցազնեղութիւնը, որ փրովանսական վերականգնումը կը փոշարէր, խռովիչ և անսխորժ եկաւ ֆրանսացւոց, գէթ մեծա-

մասնութեան՝ որ կեդրոնացման սիստեմին յարած է: Փրովանսի մէջ սակայն, Զալէնտալը գտաւ ամենախառնակաւ ընդունելութիւն մը. Ֆելիպրնեիւրուն աւետարանը եղաւ ան, և «Ֆելիպրիժ»-ին նկարագիրը, որ նախ զուտ գրական էր, խորապէս հայրենասիրական դարձուց:

Ֆելիպրիժը ոչ միայն կ'ընդարձակէր իր ծրագիրը, այլ և իր գործունէութեան դաշտը: Քաթարոնիայէն յետոյ, ուրիշ կենդրոններ ալ՝ ուր փրովանսական լեզուն կը տիրէ, ինչպէս Նիմ, Ալէ, Մոնփելիէ, Թուլուզ, յարեցան Ֆելիպրական շարժումին: Նիմի և Ալէի մէջ, Արնալիէլ և Ռումիէօ «Ֆելիպրական կրօնքին առաքելները կը դառնային: Մոնփելիէի մէջ, աը Թուրթուլոն Պառոնը համախոհներու խումբի մը հետ կը հիմնէր «Ռոմանական լեզուներու ուսումնասիրութեան ընկերութիւն» մը, իրեն նպատակ ունենալով զիտականապէս արդարացնել «օք»ի լեզուին վերականգնումը. գիտուններ, որ մինչև այն ատեն անտարբեր մնացած էին Ֆելիպրական շարժման, կ'ընդունէին այսպէս՝ անոր կարեորութիւնը և կուգային աջակցիլ անոր. այդ խումբին մէջ աչքի կը զարնէին քանի մը բանասէրներ, Պուլըրի, Մոնթէլ, Քամիլ Շապանօ (Ռոմանական լեզուներու հանդէս-ին գլխաւոր աշխատակից), Փոլ Մէյէր որ՝ Կասթոն Փարիսի հետ՝ հիմնեց Ռոմանիա ամսագիրը: Այս հմուտները կ'ուսումնասիրէին փրովանսերէնին ծագումը, հին Թրուպատուրներուն լեզուն, կ'որոշէին փրովանսերէնին տեղն ու աստիճանը ռոմանական լեզուներու ընտանիքին մէջ:

1874 ին, Ավինեոնի մէջ կատարուեցաւ Փեթրարքայի հարիւրամեակի մեծաշուք հանգէս մը, Պեռլիւք-Փելիւսի բանասէրին նախաձեռնութեամբ կազմակերպուած: Փեթրարքայի անունը՝ ինչպէս յայտնի է՝ կապուած է այնքան Փրովանսին որքան Իտալիային. եօթը տարեկան հասակէն՝ իր հօրը հետ Ավինեոն եկած, Փեթրարքա այնտեղ ստացաւ իր առաջին ուսումը, յետոյ Մոնփելիէի մէջ գնաց իրաւաբանութիւն և աստուածաբանութիւն ուսանիլ, և յետոյ՝ Պոլոնիի համալսարանը. ծանօթ է որ մասնաւոր ուշադրութեամբ ու սիրով ուսումնասիրեց փրովանսական Թրուպատուրներու բանաստեղծութիւնը, որ իր վրայ խորապէս ազդեց, ինքն ալ եղաւ տեսակ մը Թրուպատուր Իտալիոյ համար, տիրապետող լատիներէնին տեղ իտալերէնը գործածելու առաջին նախաձեռնարկներէն մին ըլլալով և իր քերթուածներուն մէջ գնելով այն ազնուական և

2013

Հարմարագրութեան ցիւմբի
 ՀՀ ՀմՏա 77 1906 թ Վ1 69 33-48
 1906 թ. Վ4 10 48 11